

A csökölyiek önértékelése, véleménye saját hagyományairól és sorsuk fordulója (1900–1950)

KNÉZY JUDIT

H-1149 Budapest, Pillangó park 16/b. fsz. 2., Hungary, e-mail: jknezy@freemail.hu

KNÉZY, J.: *Self-appreciation of peasants in Csököly, their opinion about their traditions and the turn of their fortune (1900–1945).*

Abstract: The people in Csököly were known for their well-preserved traditions in the first half of the 20th century. They were proud of their communities in the past, their lifestyle and the unique characteristics of their ethnography. Although the people living around Csököly perceived them as conservative, they also envied them because they were in the focus of the ethnographic researchers. The younger generation wanted to live on a higher niveau, so they made every effort to speed up the changes in agriculture and in life from the beginning of the 20th century. These changes did not break the basic boundaries of rural life. On the other hand, World War II and the following major changes had foreshadowed the destruction of rural lifestyle, formal values and traditions.

Keywords: Peasants' attitude and its changes, data of general history, settlement history and lifestyle, tradition and measuring its changes between the world wars, event of war casualties

Csököly néprajzi jellegzetességeinek felfedezése és feltárásának szakaszai

A néprajzi és helytörténeti szakirodalom már a 19. század második felétől felfedezte e község néprajzi jellegzetességeit. Emlgették csodás faépítkezéseiket, híres len termelésüket, asszonyaik szövését, festői viseletüket.¹ Az ezredéves kiállítás előkészületei is ráirányították a néprajzosok figyelmét archaikus faépítkezésekre, berendezésük hagyományosságára,² a fehér gyász meglétére. Az 1900-es évek elején sajátos tájszólásukra is felfigyeltek.³ Az első megjelent somogyi népköltészeti gyűjtemény bőséggel idéz dalokat Csökölyből, környékéről és a Zselicből.⁴ A somogyi gyermek- és családéletről, egyes jeles napi szokásokról szóló közlésekben is fontos részt foglaltak el az e

községe vonatkozó leírások.⁵ Az 1920–30-as években néprajzosok, gazdasági tanárok, fényképészek kutatták a falu néprajzát, kisebb tanulmányok is megjelentek,⁶ értékes népművészeti tárgyak kerültek be múzeumokba. A kutatóknak látnia kellett, hogy a hagyományok tisztelete mellett megindultak a gazdálkodásban, az életmódban és szemléletben – ha lassan is – a változások.⁷ A Gyöngyös bokréta mozgalom hatására a helybeliek tudatosan kezdték hagyományos viseletüket, táncaikat, szokásaikat felderíteni, színpadra vinni, és a közönség előtt bemutatni. Az 1950-es évektől kezdve ismét a néprajzi gyűjtések egyik bázisa lett e község (pl. a néptánc és zene, szokások, népművészeti tárgyak).⁸

Csökölybe először 1967-ben kutattam a nőknek a parasztcsaládban elfoglalt helyét, munkaköreit, életét. Elsőként a táplálkozás adatait gyűjtöttem. Egyidejűleg segítettam Morvay Juditnak Csökölyben és környékén a községek népi műemlékeinek a felmérésében. Ekkor még nagyon szép számmal találtunk Csökölyben fatalpas, karóvázas, zsuppos lakóházakat, (1. ábra), részben gazdasági épületeket is, de boronafalúakat nagyon keveset.⁹ (2. ábra) E munka eredményeképpen került a népi műemlékesek figyelmének középpontjába elsőként több csökölyi épület, egy kisbajomi lakóház és hidas, rinyakovácsi lakóház is, amelyek később a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteménybe áttelepítésre és berendezésre kerültek más dél-somogyi épületekkel együtt. A tudományos előkészítés, az épületek kiválasztása, áttelepítése és berendezése során több tudományos tanulmány született e területről.¹⁰ Somogy megye népművészete 2001-ben kiadott kötetének több tanulmánya szól a Csökölyi néprajznak kivételes helyéről nemzeti örökségünkben.¹¹

¹ 1695-ben lenolajjal adóztak. Magyar Országos Levéltár E 156. U et C. Fasc. 38. Nr. 20 1695. Csorba J. 1857: 57. Baksay S. 1891. 451-454.

² Jankó J. 1897: 11-12. A kiállításon szabadkéményes talpas, zsuppos csökölyi lakóház is szerepelt, viseletbe beöltöztetett bábuk között fehér gyászban lévő asszony is látható volt. A fehér gyászlól később pl. Bátky Zs. 1911: 101-105. Knézy J. 1972: 152-158. Moldován D. filmet is készített és cikket is írt róla 1973. 586-618.

³ Nagy J. 1910: 22. Később 80 évvel Király L. 1994: 35-42. felmérte a csökölyi nyelvjárás alakulását.

⁴ Vikár B. 1905: A legtöbb dalt a napszámból élő „nótás Kasza Kata” énekelte neki.

⁵ Gönczi F. 1931: 107-112. és 1937: 3-312. Alapos megyei összefoglaló csökölyi adatokkal is Király L. 1995.

⁶ Előd G. 1929: 197-202. Gönyey S, 1937: 35-41. és fotósorozata, Kankovszky Ervin fotói az 1930-as években..

⁷ Gábos D. 1926: 8. 10-12. gazdasági tanár megfigyelései, a téli gazdasági iskola keretében előadásokat is tartott.

⁸ Morvay P., - Pesovár E., 1955: Takáts Gyula a Csokonai emlékeket is kutatót itt és néprajzi tárgyakat vásárolt.

⁹ Morvay Judit gyűjtése EA 9213 Csököly, 9213 Kisbajom, 9215 Gige műemléki felmérései

¹⁰ Nincs mód teljes felsorolásra pl. Knézy J. 1973: 209-227., 1974: 48-60., 1977. 3-91. 1979. 337-344. Zentai T., 1991: 47-76., a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum részéről és mások is.(L. Szabó Tünde építész-művész, Sási János technikai munkatárs, Csepinszky Mária, a gyűjtemény első gondnoka kisebb tanulmányokat és népszerűsítő műveket.)

¹¹ Kapitány O.– Imrő J., (szerk.:) 2001. 557. A többszerzős mű fontos eredménye a néprajzi kutatásnak.

1. ábra: Csököly, Petőfi (korábban Nagy) utca 35. sátortetős lakóház. A XIX. század közepén épült lakóházhoz később hozzáépített istálló, kamra és pajta. A házat lebontották. 1968., Knézy Judit felvétele

A Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény megnyitásának 30 évfordulójára egykori adatközlőim, segítőim falujuk életével kapcsolatos tudásáról, önismeretéről számolok be – nekik tisztelegve. Kevésbé tűnik ünnepi gesztusnak a község háborús kárainak, a háború utáni idők gondjainak elemzése a dolgozat második részében. De ebből újabb arculata derül ki a háborút elszenvedett, de élni kívánó, falujukat újraépítő csökölyieknek. Nyilvánvaló, hogy ennek az időszaknak szükségszerűen, vagy szerencsétlenül bekövetkezett változásaival komoly értékek hulltak ki az idő rostáján. Ezt az itt élők, az egykori hagyományok tanúi szenvedték meg a legjobban.

A felhasznált források és módszerek

A dolgozat első részében elsősorban terepen gyűjtött paraszti vallomások alapján adok vázlatos összefoglalást a csökölyiek két világháború közötti életmódjáról, elsősorban anyai kultúrájáról – összefoglalva, vagy helyenként szó szerint idézve, hogy mit vallottak magukról, falujukról az itteni emberek. A visszaemlékezések homályosabb adatait, a saját tapasztalataim, írott dokumentumok alapján kiegészítem, vagy helyesbítem a jegyzetben. Kétségtelen, hogy önbecsülésüket, identitástudatukat befolyásolta az a tény, hogy néprajzosok, nyelvészek és más kutatók sűrűn megfordultak köztük. Vezetőik,

különösen a lelkészek szívesen foglalkoztak a község múltjának felderítésével.¹² Az első világháborút megjárt emberekben tudatosodott először, hogy változik az idő és haladni kell vele, kísérletezni, hogy eredményesebben gazdálkodjanak, igényesebben, egészségesebben éljenek. Kialakult „egy nemős versöny”, nézték mások gazdasági vagy más újításait, próbálkozásait. Ha ezeknek sikere volt „ők is úgy csinálták”: Nemesebb vetőmagokat hoztattak, zöldtakarmányt vetettek, gondosabban takarmányozták az állatokat. Néhány módosabb gazdafiú téli gazdasági iskolába járt és már másképp akartak élni, mint szüleik, ha teheték. Mindenestre saját kis családjukban jobban figyelték a tisztaságra, a gyerekek egészségesebb étrendjére, főzeléknövények termelésére, a gyerek iskolába járására.¹³

A dolgozat másik részében más a módszer, az 1945-50-es évek között fennmaradt körjegyzőségi iratok alapján, köztük háborús kárlisták, rekvirálási jegyzékek, összeírások alapján jellemzem a község népének ekkori sorsfordulóját, gondjait. A második világháború alatti és utáni veszteségekről szóló kárlisták alapján képet

¹² 1930-as években Bosznay Sándor református lelkész, vitéz Szalóky Lajos tanító segített gyűjteni Gönczi Ferencnek és másoknak. Ld. Kőszegi I., - Móznér L., - Szalóky L., Csököly monográfiáját. Kézirat 1968.

¹³ 1926-ban a határ még nem volt tagosítva. A szántóföldeket már 2-3 évenként trágyázták. Az 1920-as években az ekekapák, trieurok, vetőgépek széles körben elterjedtek, cséplőgépeket használtak. Zöldtrágyázást vezettek be a javított háromfordulós rendszerrel, a kenyér magvakat csávázták stb... írta Gábos D. 1926. 8, 10-12.

2. ábra: Csököly, Dózsa (korábban Lőrinc) utca 51. a Szántó család portáján.
1843 után felépült falurészbe épült e zsillipelt boronafalú pajta a beltelek elkerített részén szérűvel.
1968., Knézy Judit felvétele

nyerhetünk a kárvallott – többnyire jómódú – gazdák épületeinek, háztartási felszereléseinek, bútorainak, munkaeszközeinek, gépeinek színvonaláról, készleteik mennyiségéről, ruházatukról stb. Az írásos források adatait helyenként értelmezni kell az 1945 előtti állapotok ismeretében, és visszaemlékezések alapján is.

„Hogyan éltünk mi csökölyiek és szüleink a 20. század első felében”

Történeti adatok, a település képének alakulása:

A csökölyi idős emberek áttételes emlékezetében sok minden megőrződött. Emlegették, hogy a régi református lelkészi házban betegeskedett Csonkai Vitéz Mihály és tudni vélték, kinek lakodalma alkalmával hagyott ott „csapot, papot.” Emlékeztek rá, hogy a veszprémi püspökségnek karádi és görgetegi birtokára lovon vitték el a robotosokat. Tudni vélték, hogy a Hombár dűlőben robotoltak, mikor a jobbagyfelszabadítás hírére hozta valaki. A község régi utcái a Csonka sor (ma Petőfi utca) központi része, a Lőrinc utca (ma Dózsa), Rózsa utca (ma Kossuth) eleje. A módos gazdák az 1842–4. évi község rendezésnél a Csonka soron kaptak házhelyet. A házhelyek kimérésénél olyan vita támadt, hogy a bírónak a vita hevében letépték a ruháját. A Rózsa utca vége és a Gát (ma Damjanich) 1860 után népesült be. A Posta utca (Rákóczi) Jákó felé eső része az 1844. évi községrendezéssel alakult ki az ún. „tizennyolc napos házakkal”, keskeny lakótelkekkel. Ehhez csatlakoztak 1920 után

a környékbeli földnélküliek a Nagyatádi féle földreform nyomán kapott lakótelkekkel. E községrész neve „Proletár” lett. A módosabb beköltözöttek közül néhányan meg tudták venni az egykészes miatt elnéptelenedett lakótelkeket. 1945 után nem voltak földigénylők, csak néhány cigánycsalád költözött be a Proletárra. A község határában az „Asó és Fősó högyön” voltak a csökölyiek szőlői már a 19. században.¹⁴ 1928 előtt Bárdudvarnok határában lévő Szendi hegyen („Olajhogy, Zsippóu”) is műveltek szőlőket, önálló hegyközséget alkottak.¹⁵ A Zselic észak-nyugati részén lévő, református falvakkal később is tartották kapcsolataikat.

Népességi adatok, a község társadalmi, régi családjai

Csökölyből nem volt 1945 előtt komolyabb elköltözés. Amerikába 5–6 fő szegényparaszt ment ki. A második világháború alatt a németek két iparos sváb családot vittek el. 1945 után a hatóságok egy német családot telepítettek ki. Az 1950-es években 8–10 kulák családot szállítottak el, akik később visszatérhettek. A község legrégebbi családjait számon tartották, nagyobb részük református volt: Pais, Korc, Garzó, Lőrinc, Vajda, István, György, Farkas, Illés, Balás, Végh, Bálint, Bankós, Tamás, Kispál, Szántó, Papp, Kis, Csatos. A katolikus

¹⁴ Fennmaradt egy hegyközségi jegyzőkönyv, amelyet 1833–1923 között vezettek.

¹⁵ Egykori extraneus szőlők Knézy 1977: 21.

régi gazdák voltak a Joó, Vizgázló és Szeles családok, akik azt vallották, hogy már a 18. század végén itt laktak, később költöztek ide Bogárék. A régi módos gazdák közül több kihalt, egyesek el is elszegényedtek. A reformátusok megtartották többségüket község a 20. század első felében, de a katolikusok száma 1945 után meghaladta a reformátusokét.¹⁶ „Nagypógár”-nak tartották Nagy Vajdáékat, Korcz Jánost, Nagy Ferencet, Papp Györgyöt, Maczán Ferencet és Kis Ferencet, akik 20–28 hold szántóval, ezen kívül szőlővel, legelővel is rendelkeztek. A legtöbben az 5–6 holdon aluli birtokkal rendelkezők laktak itt. De akadtak jóval szegényebbek is „még földkunyhós is a mezőszélen”. A betelepülők többsége föld nélkül élt, de néhányuknak volt fogata és azzal tudott fuvarozni. A betelepülő családok igyekeztek a falu régi lakosaihoz – ezek közül is a vallásukkal megegyező csoporthoz – alkalmazkodni ruházatukban, építkezésükben, bútortatukban, szokásaikban. Az ide férjhez jött leányok a csökölyi kontyot és ruházatot felvették, mert büszkéek voltak rá. A cigányokat nehezen fogadták be, azok elkülönülten éltek. Kevés iparos élt a községben a XX. század első felében: molnár (1860-tól már volt gőzmalom), ács, bognár, asztalos, kovács, kádár, két olajütő, kőműves, két borbély, hat cipész és egy szikvízgyáros is.¹⁷ A tanult iparosok mellett nagy szerepe volt a gyakorlattal rendelkező parasztácsooknak, -bognároknak is, a zsuppoló mestereknek, akik saját maguknak és rokonságuknak dolgoztak. Ugyancsak számon tartottak olyan kőműves munkához értő specialistákat, akik pl. sár- és téglakemencét is tudtak rakni, mint Farkas Ferenc és későbbi tanítványa Czebe Ferenc (1902–1969). A csökölyiek két híresebb asztalosra emlékeztek Gerdelics és Hajós nevékre, akik megrendelésre is készítettek bútorokat, de vásárra is vittek készárut. 1920-as évek végén már hálószobabútorok kaptak nászajándékba a módosabb leányok. Hogy az itteni egykori asztalosok festett menyasszonyi ládái (3. ábra) széles körben elterjedtek a megyében, arról nem tudott a község népe.¹⁸ A községen belül elkülönültek a pásztorok, általában katolikusok voltak, ezek helyből vagy a környékről toborzódtak, egymással tartottak kapcsolatot. Pásztorház a Gát, a Posta és a Nagy utcában is állt.

A gazdálkodás, értékesítés, beszerzés:

„A fő mögélhetés Csökőbe az állattartás volt, hízaltak marhát gyerőkkoromban (1910 körül). Vásáron adták el Mikébe, Csökőbe, Kaposba, Atádon, Sárdon, Mérőbe, Kadarkúton...Vezetük őket faluról-falura. Ha nem hizlaltak, akkor üszőt, borjút adtak el. Lovat, csikót hajtottak a vásárra, de lóval inkább fuvaroztak. Eladták

3. ábra: Csökölyi nagypénteki „gyónó” fehér gyászruhában lévő özvegyek a Dózsa (korábban Lőrinc) utca 51. számú lakóház „pitaroszlopai” mögött. 1970., Knézy Judit felvétele

a malacos disznót is, a szopós malacot három hónapos korába már szabad volt levágni... jó léért, marháért Somogyviszlóra, Atádra vagy Kaposmérőbe mentek el... A zsidók hízlalt kacsát, ludat vettek, kiválogatták a javát, a többi piacra adtuk el. A termények közül a rozstot mi könyérnek örlettük, mög állatokkal ötettük. Búza alig termőtt. Főképp krumplit adtunk el. Almát, körte piacra vittük ... a tejet mög begyűjtöbe ... már gyerők koromban (1906 körül). Lönt és vásznat is adtak el az asszonyok falusi vásárokon pl. Sárdon Kiss Mihályné, Vajda Ferencné... Kaposvárra is szöttek vásznat a Fonai boltosnak az asszonyok... A buzsákiak valamikor ott szörözték be a lönt. Kötetenként adták el pénzért... A zseliciekkel másodrangú lönfonalat cseréltünk, a javát mög tartottuk.” Szántóföldjeik nem voltak jó minőségűek, jó rétejek az állattartásnak kedveztek. A két világháború között a marhahízalás megszűnt, borjút, mustra marhát, de fejőstehenet is adtak el. Korábban is fontos volt a kupeckedés, fuvarozás szerepe. A ló tartás vált a legkedveltebbé és szép volt a sertésállományuk is.¹⁹ Az 1930-as években baromfit zsidóknak, piacon vagy

¹⁶ Bánhidai Burics L. 1933. 64. Statisztikája szerint 1041 fő református, 6672 fő katolikus élt a faluban, a magyarokon kívül 14 fő német, 1 fő horvát és 21 fő egyéb lakott itt.

¹⁷ Bánhidai Burics L. 1933. 26. p. 1 molnár, 1 asztalos, 1 bognár, 2 borbély 6 cipész, 6 kádár, 1 szikvízgyáros.

¹⁸ Jankó János ugyanis a milleniumi kiállításra a csökölyi asztalostól vett ládát, amely ebbe a stíluskörbe illeszkedik és egész Nyugat-Somogyban elterjedt Csurgótól Buzsáig. Csilléry K., 1997: 53.

¹⁹ Gábos D. 1926. 8. kifogásolta, hogy tületetik a lovakat, a nagyarányú burgonyatermelés kedvezhetne az egyébként gyönyörű sertésállományoknak. Kiemelte, hogy a korábinál jobban foglalkoznak a méhésettellel is.

felvásárlóknak adták el a tojással együtt. Ekkor még több burgonyát értékesítettek, mint korábban, de rozst csak a jobb módúak. A felvásárló, gabonakereskedő Szeles Imre Jákóban lakott. Ebben az időben már takarmányt, lucernát is adtak el. Kisebb mértékben gyümölcs, kerti vetemény, dió, mák, bor is a felvásárlóhoz került. Erdei munkára épület-, szerszám- és fűtőfáért minden család kénytelen volt eljárni Lábodra, Mikére a Gyöngyösi erdőre. Korábban a veszprémi püspökség Ragyogó erdejére, vagy Rinyakovácsiba jártak el fát kitermelni, stájer fenyőt a Dráváról hoztattak már 1850-től kezdve. „Már vasárnap délután elmönten erdei munkára, hogy hétfőn korán kezdhesék, szombaton vitték nekik a tiszta ruhát, élelmet. Kint voltak hetekig.” Orvadászattal, orvhalászattal több család is foglalkozott... Vadász engedélye kevés embernek volt. Esős időszakban a községi vizekben is jó halfogás volt „folt a víz derüre-borura”. Rendszeresebben a Mikei tóra és a Rinya folyóra jártak el. Gyűjtögetéssel néhány szegény család foglalkozott.

Gabona a kaposvári és szigetvári heti piacon kelt el leginkább. Kadarkúton, Kaposváron burgonyát, tojástart, tejterméket, gyümölcsöt értékesítettek. Gazdasági, háztartási felszerelésekért Kaposvárra utaztak be, olykor otthon házalóktól vették.

A helybe jött árusok és felvásárlóknak se szeri se száma. „Cserépedényesök jöttek Vas mögyébül kosival, mondták: Fazokat, asszonyok, kicsiket, nagyokat, tepszit vegyenek kétszer töltve búzával...„Járt ide Hödrehelről is a Bencsik fazekas, a lánya idegyűtt férjhez...Tálat Lányfaluból, fekete edényt Mohácsról,²⁰ korsót Atádról is hoztak...” Trencsénbül gyöttek drótosok, most Kisbajombu jár egy ... Erdélieknek monták magukat olyan cigányfélék vagy románok. Abroszfélét, lepedővásznat hoztak... Atádról kosaras, székök mestör, szitás is járt... Hagymát kanizsai (kiskanizsai) kofák és makóiak hoztak...Paprikaárus gyűtt régöbben Géderlakru, utóbb egy kisbajomi gyerök termelt, az hozott...Műköszörüs is járt ide, nem tudom honnan...Halas a Balatonru gyött, magyar embör volt egylovas koscsijával, hordó vízben hozta a halakat... Krumpliszedő kosarat Nagyabajombu, Kisabajombu hozott egy embör...” Emlegették a drótos-, üveges-, sonkolyos és óras tótokat, órát olaszoktól szereztek be, bicskát bosnyákoktól. A cigány árusok közül a teknővájó férfiak, a gyógynövény- és a gombaárus zselici asszonyok fordultak meg Csökölyben, a gombát lisztért cserélték. A helybe jövő felvásárlók közül a Sopron környéki tyúkászokat emlegették az első világháborúig. Az olasz állatkereskedők az 1930-as évektől kezdve járták a környéket. Jákóban lakott a termény- és borjűfelvásárló Zugomont István. Helyben a Beck zsidó vásárolta fel a burgonyát 1940-ig, utána pedig Balázs János végezte ezt a munkát. Tejcsarnok is volt már az 1900-as évek elején, 1926 -tól tejszövetkezet is alakult, saját épületet kapott.²¹

²⁰ Fekete korsót a Vas megyei Kieicéből is hoztak fazekasok. István E., Knézy J., István E. 2001: 120..

²¹ Kelemen E.: 1943: 157. .

Munkavállalások, vallási, házassági kapcsolatok, szokásokat őrző csoportok.

A kevesebb földdel bíró gazdák önellátásra törekedtek. Ahol nem volt elég munkáskéz, cselédet vettek fel, házaspárt is. 10–12 holdasok nem fogadtak fel munkást, legfeljebb marokszedőt: „A szegényebbje elmönt egy fölöntő gabonáért marmot szödni, mög kosztért”. A gazdagabbak több munkára fogadtak fel napszámost. Aratásra részért (tized) több segítséget is igénybe vettek helybeliekből. Adtak ki részes művelésbe: harmadosba, negyedesbe kukorica- és burgonyaföldeket helybelieknek családok, ahol nem volt elég munkáskéz. A gépek megjelenése előtt a lovakkal rendelkező gazdák a környékre jártak el nyomtatni. A két világháború között – emlékezet szerint – 5–6 cséplőgép volt Csökölyben, emellett jó volt a fizetség, vagy részébe fizettek, vagy napszámot adtak. Aratni főképp a kisköldűek, földnélküliek, de iparosok is eljártak gazdákhöz egy-egy alkalomra. A környező uradalmakba egész nyárra elszegődött Mikébe, Jákóba, Bárdudvarnokra bandánként 10–15 pár, azaz 30–45 fő is. Ha jó volt a fizetség, előfordult, hogy a módosabb családokból is elmentek a fiatalok, házaspárok is aratni és cséplőgép mellé. Sok családnál csak az öregek és kicsiny gyermekek maradtak otthon: „ahogy gyűttünk haza fáradtan este, mondtuk: Vággyuk le a mienköt is. Levágtuk rendre és másnap az öregek összekötözték. A csökliek nagy számban möntek el aratni. Olyan szép kontyosan möntek az asszonyok. Vouám cséplőgép mellett is, ott nagyon jól fizettek”. Szőlőmunkára napszámásokat vettek fel a nagyobb gazdák. A kender és a len nyűvése, feldolgozása kalákában történt. Csökölyben ez legalább olyan fontos volt, mint az aratás. Uradalmi cselédnek a Proletársorról szegődtek el egy-egy évre a földnélküliek, ritkábban a városba is elmentek szegény lányok. Ipari munkára nem jártak el a második világháború előtt a faluból, mint 1945 után és főként az 1950-es évektől tették a tsz szervezés hatására.

Búcsújárás szokása: a csökölyi, jákói, gigei, kovácsi katolikusok búcsújáró helyekre Segesdre, Andocsra, Máriagyúdre, Sümegre, de még Szakácsiba is eljártak. A pappal együtt mentek gyalog, processióval, énekszóval. Korábban 3–4 napot is eltöltöttek ezzel. Egy-egy református asszony is el-elment velük esetenként. Máriagyúdon horvátokkal, köztük a mohácsi sokacokkal és Dráva menti, zselici németekkel is találkoztak. A helyi templomi búcsú Márton napján volt november 11.-én. Erre elsősorban helyből és a környékről érkeztek vendégek. A reformátusok családi körben ünnepeltek a meghívott rokonokkal a templomi szertartás kihagyásával. Az összejött fiatalok búcsúik sátrainál, búcsúbálonkon, farsangban, lakodalmakban ismerkedtek meg, de kalákában vagy másféle munkaalkalmakon is.

A jeles napi pénz, vagy élelemgyűjtő szokások: gyakorlását már kezdték elhagyni, legfeljebb gyermekek vettek benne részt. Katolikus fiúk betlehémükkel eljártak még Jákóba, Gigebe. Kovácsiba is. Háromfáról és a közeli pusztákról is betévedtek a községbe betleheme-

ző fiatalok. A háromkirály járást katolikus fiúk tartották még meg. Az aprószenteki korbácsolásban, s a Luca napi kotyolásban fiúk, legények és idősebb férfiak is részt vettek külön-külön. A pünkösdi királynéjárást református és katolikus lányok egyaránt megszervezték. Mátkázó vasárnapon komatálat küldtek egymásnak a lányok, de előfordult, hogy rokon fiúknak is kaptak ilyet, olykor egész iskolai osztály tagjai összekomásodtak.²²

A helybéli gazdák házasságok szempontjából a helybéliek között kötött házasságokat tartották a legszerencsésebbnek, a szegényebbeknél ez a szempont nem volt olyan fontos. Ha mégis máshonnan nőültek a csökölyi református „pógárok”, akkor a környékbeli belső-somogyi és részben észak-zselici községeket részesítették előnyben: „Nagybajombú házasodtak a legszívesebben...de előfordult Kutas, Jákó, Szenna, Szívásszentmárton, Hödrehel is...Kisbajomot kissé lenézték...Kovácsi eléggé kiesett.” 1945 után bővült azon helységek köre, ahonnan házasodtak, pl. Kónyiból többen is. A 20. század elején még mindig a vagyon és a vallás határozta meg a párválasztás mikéntjét. A Proletárról nem vettek feleséget a község más részeiben lakók, mert ott annyira szegények laktak. A gazdag családok egyke lányait nem szívesen engedték máshova férjhez, így szívesebben fogadtak szegény férfiakat vőnek a házukhoz, akik rendszerint nem a községből valók voltak.

A szomszédos falvakkal való különféle kapcsolatok részben alakították az egymásról kialakított véleményeket. Sokszor nem a reális valóságot követte az egymás megítélése, kísértettek régi sérelmek, sémák, történetek is, az elbeszélés rangjára emelkedett tréfás történetek. A csökölyiek úgy tartották, hogy Jákó, Gige, Kisbajom népe hasonlóan él, gazdálkodik, mint ők, Rinyakovácsi elzártsága miatt más megítélés alá esett, a kadarkútiakat a vásárokon előforduló löcenzárok miatt lopósoknak tartották. Építkezésük és lakásberendezésük azonos volt Csökölyben, Gigében, Kisbajomban, Rinyakovácsiban - mondták. Az itteni szántóföldek jóval gyengébb minőségűek voltak, mint a környékükön lévők, ezért mozgékonyabb életformát alakítottak ki, erdei munkával, kereskedéssel, kupeckedéssel, olajútó működtetésével egészítették ki jövedelmüket. Ezért a szomszédos népcsoportok ügyeskedőknek, mozgékony jövő-menő embereknek tartották őket, de máságuk miatt kritizálták is őket. A szerencsésebb adottságú és a gazdálkodásban valamivel eredményesebb falvak (pl. Kutas, Jákó) az elmaradott jelzőt is rájuk sütötték. Azt is kifogásolták, hogy vásározással, piacra menéssel több napot is eltöltöttek és nem otthon szorgoskodtak. Kifogásolták, hogy a csökölyi szegénység meglegedett kevés fizetéssel, ha jó kosztot kapott: „öszöm-izomért is elmöntenk dógozni”. Az tény, hogy a helyi gazdák, hogy mindig rendelkezésre álljanak a munkások, nagyon igyekeztek jól tartani őket étellel, különben elmaradtak volna. Sok szegény ember csak ilyenkor evett kiadósan. A csökölyiek hagyományörző-

sét – részben irigységből – elmaradottságnak, butaságnak bélyegezték. Ezért szívesen foglalkoztak velük falucsúfolókban is. Emlegették, hogy ők hordták a környéken a legtovább a bocskort, a bőgatyát, a süveget, furcsán beszéltek, azaz régiesebben, mint a szomszéd falvak népe.²³ Még az egyszeri bírót is emlegették, aki a hivatalos embereket nyáron mezítláb, bő gatyásan várta.²⁴ A csökölyieket nem zavarták a szomszédos falvak csipkelődései. Büszkék voltak szokásaikra, gyönyörű szötteseikre, hímzéseikre, különleges viseletükre – különösképpen a gyönyörű női kontyra, a legények színes hímzésű fehér posztó mellényére, a nők gyönyörű bundájára, fehér gyászukra, nagypénteki „gyónóruhájukra”, (4. ábra), a fiatalabb nők nagypéntek délutáni sáfrányos sárga lenvászon öltözékére, a férfiak fafaragó tudására. Bár a hagyományos viseletdarabok egy részét az 1920-as évek végétől egyre inkább elhagyták a fiatalok, az idősebbek még sokáig ragaszkodtak hozzájuk. A lányok, asszonyok még bő szoknyásan jártak továbbra is, de 1928 után már nem vette fel az újjaszony a korábbi gyönyörű csökölyi református kontyot.. Bőgatyát csak idősek viseltek már, bocskort meg aratásra szereztek be. Egyébkény úgy vallották, hogy kontyáról, ruhájáról, beszédjéről ismerték meg, hogy csökölyi nővel állnak szemben, a férfiakat kalapjáról, bocskoráról, beszédjéről ismerték fel. Nem szívesen beszéltek az egykézés szokásáról, de könnyen megszólták a többgyerekes családokat.

A második világháború eseményei és az 1945–50 közötti politikai, gazdasági politika hatása

A háború és az azt követő események olyan hatalmas változást és rombolást okoztak a paraszti javakban, kultúrában, hogy úgy tűnt a korábbi életmódnak csak töredékei éltek tovább. A romok eltakarítása, az élet újrakezdése hősiiesen, hatalmas energiával indult meg. A somogyi parasztok ott akarták folytatni az életet, ahova a 20 század első felében eljutottak, amit a két világháború között kivívtak. De nem rajtuk múlt, hogy ez nem sikerült. A paraszti gazdálkodás, életmód megszüntetése drasztikusan kezdődött, a paraszti értékeket is megkérdőjelezték, semmibe vették. A somogyi parasztság életében 1945 után bekövetkezett életmódváltozások kutatása²⁵ során vizsgáltam többek között néhány községre vonatkozóan az akkori körjegyzőségek 1945-1950 közötti irattárát. Különösen érdekes volt a háború alatt helyben maradt lakosú Felsőmocsolád, Ecseny, Polány²⁶ adatait összehasonlítani olyan köz-

²³ A csökölyiek kigúnyolása már Csokonai idejében is szokásban volt. A Somogyi Kázus című írásában a falucsúfolók hangján beszélt „Nagysüvegűnek, bocskorosoknak” nevezte a csökölyieket, de elismerte, hogy lázadásukkal visszaszerezték papjukat a hedrehelyiektől. Kézdy J. 1996. 23-25.

²⁴ Az a versike járta „Csököly község mezőváros, A bírója meztlábos”

²⁵ A téma az OTKA T 26062 sz. pályázati támogatásával történt 1998-2002 között. Ld. Knézy Judit, 2001- 4: 201-223, és 2006: 185-202.

²⁶ Somogy Megyei Levéltár (SML) V. 239. 1945-50. Felsőmocsoládi körjegyzőség iratai

²² Gönczi F. 1937: 86, 259, 260-268.

4. ábra: Csökölyi mester által készített menyasszonyi láda 1858-ból. RRM 4259. Gönczi Ferenc gyűjtése. 2000., Gözsy Gáborné felvétele

ségekével, mint Kaposmérő, Kaposújlak,²⁷ Csököly, Mike.²⁸ Utóbbiak a harcok fő vonalába estek és lakóikat részben vagy egészben evakuálták. Utóbbi területen sokkal több volt a háborús kár a köz- és magánépületekben, az épületek felszereltségében. Az elmenekült lakosság javait az átmenő csapatok és a menekülő népesség is fosztogatta. A körjegyzőségek iratai esetenként elvesztek, vagy részlegesen maradtak fenn. Pl. nem lehet tudni, hogy mely családok költöztek el, és kik maradtak otthon, a pincékben a ház közeli erdőben, hogy ügyeljenek javaikra és a szükséges munkákat elvégezzék. Egyik kutasi adatközlőmről, Váradi Józsefről elmesélték, hogy golyózáporban is kiment vetni, mondván, hogy most annak van itt az ideje. Vörös Nagy Mihályt Belegben nem tudták arra kényszeríteni, hogy elhagyja portáját. Néhány szomszédja a belterületen lévő földalatti pincékben húzódott meg.²⁹ Korábbi gyűjtéseim alkalmával lépten-nyomon beleütköztem a háború okozta sebek taglalásába, az akkori túlélési stratégiákba, a javak elrejtésének módjaira, a menekülések nyomán szerzett tapasztalatokra. A körjegyzőségek iratai többnyire mindenféle összeírást tartalmaznak, melyek az élet újraindulását segítették. Részben a megszálló

idegen hatalom, majd az új hatalom politikai törekvéseit is tükrözik: személyi és anyagi kárbecslések, rekvirálások, iparosok, alkalmazottak, volt uradalmi cselédek, vállalkozók, géptulajdonosok, németek, majd a kulákok, egyesületek, szövetkezetek összeírásai, ideiglenesen vagy végleg betelepített családok számbavétele, segélyek, élelmiszerpótszerek, különféle beszerzett áruk kiosztása, élelmiszerjegyek kiadásának, az elvégzett munkáknak, a beszolgáltatások mennyiségének rögzítése. Jelen dolgozatomban a kárbecslések életmódbeli tanulsága a témám.

Egyik igen érdekes csökölyi kárbecslésben 13 család háztartásából eltulajdonított javakat vették jegyzékbe. A kárbecslések elemzése nem új módszer a történet-szek, néprajzosok kutatásaiban. Pl. nagyobb községtűzek adataiból sokat ki lehetett deríteni a korábbi települési képre, mint a Csököly melletti Kisbajom 1847. évi összeírásából tettem magam is.³⁰ Nagy Zoltán is használt fel kárbecsléseket, összeírásokat a 18–19. században Körmenten élő iparosok számbavételénél.³¹

A csökölyiek a háború alatt a Zselic észak-nyugati részén fekvő falvakba menekültek el, itt voltak ismerőseik,³² rokonaik. A Kaposvártól nyugatra eső falvakat

²⁷ SML V. 265. Kaposmérői körjegyzőség iratai

²⁸ SML V. 235. Csökölyi körjegyzőség iratai

²⁹ Simon J. 1998: 3 -108.

³⁰ Knézy J. 1974: 48-60.

³¹ Nagy Z. 1989: 160-174.

³² Ismeretségük még az itteni szőlők birtoklásának idejéből eredt 1928

érintette legjobban az evakuálás. Kutas-Nagybajom-Nagyatád vonalától a hivatalosan Margit vonalnak nevezett területtől nyugatra eső területeken még nehezebb volt a helyzet. Voltak, akik saját szőlőhegyükön bújtak meg, vagy távolabbi falvakban lakó rokonaiknál, ismerőseiknél húzódtak meg, esetenként uradalmi pusztákra, vagy idegen, távoli falvakba hivatalosan telepítették be őket ideiglenesen. Ha ott is súlyosbodott a helyzet, továbbmenekültek. Kozári Kovács Józsefné a család szötteseit, ruhaneműit a kaposújlaki szőlőhegyi pincéjükbe vitte ki, míg az apósa az erdőkben bujkálva mentette meg lovait. Tárgygyűjtések alkalmával többen elmondták, hogy a falusi gazdák értékeiket a szoba, kamra padlója alá, vagy az istálló, pajta földjébe ásták el. Ügyes rablóknak olykor sikerült rálelni a rejtékhegyekre. Megdöbbenő, hogy a csökölyi kárbecslésben sok készpénz is szerepelt, ezeket biztosan valamilyen rejték helyen őrizték a háború előtt is. A sietség miatt otthagyták, nem tették biztosabb helyre, illetve nem vitték magukkal. Az első kárbecslés 1945. január elsején készült. Felirata: „az orosz alakulatok és egyének” által elvitt javak:

5 és fél szekér, 8 db lószerszám, 6 ló, 16 szarvasmarha, 49 sertés, 546 baromfi, 2 db szánkó, 1db szán, 20 kg méz, 5 db kerékpár, 14 200 kg búza, 10 850 kg rozs, 2250 korpa, 10 220 kg zab, 27 800 kg tengert, 98 kg bab, 20 060 kg burgonya, 235 kg zsír, 845 kg liszt, 14 210 liter bor, 74 db hordó, 42 300 kg széna, 8 birka, 180 kg alma, 181 kg hagyma, 92 kg mák, 336 kg dió, 10 500 kg szalma – tehát főképp élelmiszer, takarmány és közlekedéshez szükséges eszköz szerepelt ebben a jegyzékben. Ezt egészítette ki a 13 család portájáról elutalajdonított javak aránylag részleges, tulajdonosonkénti felsorolása. Kezdetben ez utóbbról annyit érdemes megjegyezni, úgy tűnik, a módosabb gazdák házaikat választották ki, ahol nagy mennyiségű vászon- és ruhaneműt, szép bútort, rangos edényeket, gazdasági eszközöket találtak. Az oroszok, s az átvonuló menekülők rablásait később követették a bolgár hadsereg rekvirálásai: 16 db vágómarhát, 20 sertést, rozst, búzát, rozslisztet, napraforgót követeltek 1945. V. 8.-án, de ők kifizették.

A 13 károsult csökölyi gazda között volt Patak János nevű ember, valószínű cipész vagy bocskorkészítő, akinek „3 pár zsíros bőr, 2 pár boksz bőr és 2 kg talpbőr” volt a kára. Nevét, mint iparosét nem találtam a címjegyzékekben. A másik károsult, Palkó Józsefné, Török Ilona már 1932-ben úgy szerepel, két másik asszonnyal együtt, mint varrónő,³³ tőle egy varrógépet, jelentős számú ruhaneműt és két szoba teljes bútort is elvittek. Eltűnt egy varrógép Szulimán József házából is, tehát nemcsak hivatalos varrónőknek volt ekkor varrógépe a községben. A másik fontos személyiség a község életében Lőczy Mihály, aki egy 1945-ös iratban úgy szerepelt, hogy Dobor Jánossal együtt Hoffher traktort és cséplőgépet birtokolt.

Gazdálkodási a háború utáni években

1945. novemberében Lőczy Mihály és társa felszántottak a traktorral 20 hold földet, bár e gépekhez tartozó 22 méteres új hajtó gépszíj tartószíj, 30 méter kötél, 6 méter lánc, 20 méter kötél, kicsi traktor szíj is eltűnt 1945 előtt a portájáról. Viszont 1946-ra e két gép eltűntéről számoltak be a körjegyzőség iratai, ekkor 5 cséplőgépet, két motort és két traktort írtak össze összesen. Ezeknek csak egy része működött. Az élet megindulásakor igaállatok egy részének elvitele miatt a teheneket is be kellett fogni, így 1945-ben a 454 lakóházban lakó családok 60 pár kettes (ló)fogattal, 3 ökörrrel és 50 tehénfogattal dolgoztak. 1946 januárjában használható lószerszámot 136 db-ot, jármot 4 db-ot, szekeret 102 darabot, egyfogatos járműből 79-et, kétfogatosat 38-at, ökörfogatot négyet vettek számba. A korábban szokásos termények mellett cukorrépat is kellett termelni 600 kataszteri holdon, hogy a kaposvári cukorgyárat ellássák, jelentős mennyiséget termeltek napraforgóból is. A kincstárnak dohányt termelt 83 gazda. A visszaemlékezések szerint birkát is kellett tartani nem annyira a húzáért, tejéért, hanem, hogy gyapjút fonhassanak, kötött holmik, illetve gyapjúsövetek készítése céljából a nyersanyaghiány miatt. A csökölyi asszonyok maguk szőhették meg és nem vitték takácshoz. 1946-ban a hűselltatási gondokat fokozta, hogy a sertésállomány 80%-a elpusztult. Ebben az évben jegyezték fel, hogy pénz hiányában a cserekereskedelem lendült fel. Nemcsak a termelés megindítása, igaállat- és a munkaeszközhiány sújtotta a lakosokat, hanem tönkrement épületeiket is javítaniuk kellett.

Magán- és középületek kárai és a helyreállítási kísérletek

Az épületkárokat is felmérték. 1946. április 30.-án kérvényezték a következő építőanyagok biztosítását a helyreállítási munkákhoz, (de a kérvényt elutasították):

Cserép téglá 164 750 db, kis cserép 116 910 db, nagy cserép 29 910 db lécs 3.710 db, gerenda 372 db, üveg 600 négyzetméter, szeg 257 kg, kúpcserép 2 184 db, 8 collos deszka 3 774 db, szalufa 1 628 db, mész 248 kg, pala 3300 db, bádóg 360 négyzetméter, cement 54 kg, padló 510 db, szegélypala 160 db, viharokocs 1 000 db

Ekkor a lakóházak száma 454, megrongálódott 87, csak a tetején rongálódott 93. Helyreállításuk költsége 3.500 000 P

rongált falazatú lakóház 87, ezek helyreállítási költsége 2 000 000 P

tető, fal is rongálódott 92 háznál, ezek helyreállítási költsége 5 000 000 P.

teljesen leromboltak 2-öt, helyreállítása 6 000 000 P gazdasági épület összesen 384 db, megrongálódott 76, helyreállítása 2 800 000 P

előtről Knézy J. 1977: 18, 62.

³³ F. Szabó Géza 1933. 288.

Voltak még szerencsétlenebbül járt falvak. Kutasról azt jegyezte fel a református pap, hogy "sértetlen ház, istálló, pajta egyetlen sem maradt, akadt, némelyik leégett, a másikat felrobbantották, a takarmányt úgyszólván mind elégették."³⁴ Mesztagnyőn nemcsak a község belterületén lévő szinte összes épület sérült meg, de még a szőlőhegyi pincék némelyikébe is aknák vágódtak be, megölve az ott rejtőzködőket.³⁵

Csökölyben az épületkárosult gazdák egyéb segítség hiányában kölcsönkértek téglát, tetőcserepet, ablaküveget, léceket, horganyzott lemezt, cementet. Az épülettűz saját területükről termelték ki, ahova zsupp kellett, azt megtermelték, vagy felhasználták, ha volt félrerakva. A középületek helyreállításához is készült költségvetési terv, kértek 7 740 000 pengőt, saját fedezet 38 000 P volt. Az újjáépítési miniszter ehhez biztosította a segélyt (*orvosi épület, körorvosi lakás, római katolikus iskola és templom, református templom és iskola, tűzoltószertár, körjegyzőségi épület, segédjegyzői lakás.*)

Csökölyben nem kaptak 1945 után az új gazdák lakótelkeket és földeket, az igénylőket más községek határában elégtették ki. Így itt senki sem kapott kedvezményeket lakóház építéséhez, mint Felsőmocsoládon és környékén.³⁶

Az igényekből kiderül, hogy téglafalú, cseréptetejű igényes épületek készítését, illetve a meglévők ilyen módon való helyreállítását tervezték, de a kölcsönkért anyagok listája is erre utal. Köztudomású, hogy ebben a községben őrződött meg a megyében a legtöbb emléke az egykori faépítkezésnek, az 1964. évi műemléki felmérés 6 épületet javasolt népi műemlék jellegűnek. 1968-ban Morvaj Judit még többet javasolt védelemre, több lakóházat, egy különálló kettős kamrát, egy pajtát is.³⁷

A kárlista mutatja, hogy néhány portán már az épületek modernizálásához megvásárolt anyagok ott voltak a háború idején, sajnos ezekből is elvittek, sőt az ajtókat, ablakokat is kiszedték még a meglévő épületekből is:

Özv. Kovács Istvánnától (155. sz.) 20 méteres épülethez való épülettűz, 35 padlódeszkát, 2 üvegajtót vittek el.

György Jánostól a (173. számú ház) 80 db fűrészelt tölgyfa padló, 25 méteres épülethez való kifaragott fa, 25 m-es pajta padlóból való oldala tűnt el.

Farkas Ferencről (172. sz.). 2 db üveg szárnyas ajtót, 3 ablaküveget, 1 négyzetméter keményfát, 10 méteres vízvezeték csövet tulajdonítottak el.

Lőczy Mihálytól (250. sz.) az összes ablakot, ajtót, a 3 pajtakaput és az utcai kerítést is ellopták.

Szulimán Józsefet (357. sz.) az összes előkészített padlódeszkáitól és gerendáitól, 1 egész sertésöltőt, 4

ablaktól és rámától, 4 ajtótól fosztották meg.

Korcz Mihálytól (241. sz.) 4 m tölgyfapalló, 40 szál léce, 16 szál 4 m-es collos fenyődeszka, 2 db istállóajtó, 1 konyhaajtó, 3 méteres konyha padlásdeszkázata, 10 méteres pajta fele oldaldeszkái, 350 db tetőcserep, 12 fm × 1 fm csempézett fal 120 cm magas ablaküveg és keret 8 m-es pincetető zsuppja tűnt el.

Bár a községben asztalos (Gerdelics László), két kőműves, három bognár is dolgozott 1945 után is egy ideig³⁸ szerepe volt még a képesítéssel nem, de gyakorlatlaltan rendelkező parasztácsok, bognárok, kőművesek tevékenységének. A nagyobb portákon a szerszámoknak külön ún. vasas kamrát rendeztek be, hogy amihez nem kellett feltétlenül mestert hívni, a család férfitagjai maguk is el tudták készíteni, vagy megjavítani a fából való eszközöket, szerszámnyeleket, élesíteni a késeket, pengéket, kaszákat, sarlót. Korcz Mihálynál és Balázs Ferencnél bizonyára volt ilyen faragókamra, amelyből sok szerszám eltűnt:

Korczékától 1 db gyalupad, 4 db gyalu, 5 db véső, 2 db szekerce, 2 db fejsze, 2 db új kocsikerék, 1 db nagy fűrész, 3 db kistűrés, 2 db harapófógo, 5 kg szeg, másfél kg kocsifesték, 1db targonca, 1 pár rövid kocsioldal,

Balászéktól 3 db dupla gyalu, 1 db egyszerű és 2 db falcz gyalu, 3 db fejsze, 2 db fűrész, fogó és kalapács, ezenkívül 1 szán 1 targonca, köszőrűkő.

A földművelési és állattartási eszközök elviteléről több család esetében is hírt adtak: 13 ásó, 9 vasvilla, 8 kapa, 5 lapát, két járom, 1 vaslapát, 1 vaseke szántóvassal, 1 új eketalp és ekevas és két kasza hiányát panaszolták. A "kasza ínség" nagy volt ebben a háború sújtotta térségben. 1945. július 5.-én Csökölyben 60 darab, Mikében 40 darab kaszákat osztottak ki, melyért természetben fizettek. (Nagyatádon 220-at, Kutason 160-at, Vízváron 150-et stb)

Tüzelőberendezés, bútortart. bútoregyüttesek

A beépített és nem mozgatható tüzelőberendezések helyett már a mozgathatók lehettek általánosak. Ilyen mozgathatókat vittek el a háború alatt. Összesen 3 db tűzhely, 1 db csikótűzhely I db majolika rézrudas tűzhely kűrtökkel, 3 takaréktűzhely és 6 kályha – bizonyára vasból való – eltűnését jelentették be 1945. január 1.-én, valamint egyetlen sütőkemencét és összesen 40 köbméter és 1 öl tűzifát.

Akorszakban általános volt, hogy komplett hálósobabútor vásároltak az első szobába a férjhez menő leánynak, akár újat, akár használtat. A módosabbaknak lehetett két szobára való komplett bútorzata is. A kárbeccslés a 13 családfő közül 4-nél jelez teljes szobaberendezést: 2 szobabútor Balázs Ferencről, 2-2 szoba teljes bútorzata Palkó Józsefnél és Kovács Istvánnától, 1 szoba teljes bútorzata György Jánostól tűnt el. Balázs Ferencről a rádióját is elvitték. A többiek esetében leginkább a szekrényfélék elvitelét részletezték: volt kétfiókos és négyfiókos szekrény, kredenc (konyhai), kis szekrény, kis szekrény tükörrel, kászli, redőnyszekrény a hiá-

³⁴ Simon József, 1996: 63.

³⁵ Gálné Jáger M. 2000: 97-107. Kaposvár felé menekültek, Magyarregresre, Somogyjádra majd Mernyére.

³⁶ A fésűs beépítési módokról az Országos Építészeti Szabályzat 1937. évi 3. és 39. paragrafus, egyéb vonatkozásokról a VI. tc. 2. bekezdése az OSZ. É. 54. paragrafus 1. bekezdése írt – erre hivatkozott az igali alispán az engedélyek kiadásánál 1946-48-ban Felsőmocsolád., Ecseny, Polány esetében Somogy Megyei Levéltár V. 239.

³⁷ Ld. 9. jegyzet Az anyag egy része az akkori Műemléki Felügyelőség Népi Műemléki Adattárába és a Néprajzi Múzeum Adattárába (EA) és Fotótárába (EF) került.

³⁸ Somogy Megyei Levéltár V. 235.

5. ábra: „Szövet ágyterítők párba a Szennára áttelepített nagykorpádi lakóház „első szobájában” az 1920–50 közötti állapotnak megfelelő berendezéssel. 2000., Gózsy Gáborné felvétele

nyok között. Csak Farkas Ferenc ragaszkodott, hozzá, hogy feltüntessék: 5 db eltűnt szekrénye keményfából készült. A mennyiségek alapján általában egy lakóházban két szobára való bútor volt (2–3) asztal, (2–4) ágy, (2,3,4,6,7) szekrény, (3,4,6,7,8) szék száma alapján. Előfordult toalett tükör, ami hálószoba garnitúrára utal. Akadt falitükör, óra, vasaló, kisszék (egy helyen 5 db) is a jegyzékben. Az eltulajdonított lámpák petróleumlámpák voltak, mert a villanyt csak 1948-ban vezették be:

Pl. Farkas Ferenc-től eltűnt: 5 keményfa szekrény, 2 kis szekrény, 1 toalett tükör, 2 fali tükör, 6 ágy, 3 asztal, 8 szék

Lőczy Mihálytól elvittek: 2 asztalt, 4 ágyat, 2 szekrényt, 1 fiókos szekrényt, 2 kászlit, 7 széket

Szulimán Józseftől 3 ágyat, 1 szekrényt, 6 széket, 2 asztalt, 1 faliórát, 1 kredencet, (5. ábra), 1 négyfiókos szekrényt

Korc Mihálytól eltűnt: 2 db szekrény, 1 fiókos szekrény, 1 kisszekrény, 5 ágy 1 kisszekrény tükörrel, 3 db asztal, 8 szék, 5 db kisszék, 2 db redőny szekrény, 1 falióra

Szekrény szó alatt ebben az időben már magas két

vagy egyajtós tároló bútort értettek, némelyiknek alul volt egy fiókja. A csak fiókos tagolású szekrény helyi neve sublót, a kászli szó alatt alacsonyabb kétajtós (üveges is) szekrényt értettek, felül lehetett egy fiókja is.³⁹

Az elvitt bútorfélék nagyjából az ún. szép szobák rangosabb bútorarabjai, esetleg teljes garnitúrái. Céltalan ezeket a divatosabb darabokat vitték el és nem a divatjamúlt festett menyasszonyládákat, ácsolt ládákat, egynek eltűnését sem említették. Ebből kiviláglik, hogy nem tüzelőnek kellettek az eltulajdonított javak. A téli szobaberendezés tárgyai közül 1 db szövőszék, 3 rokka, 4 pár szövőnyüst, 8 db borda veszett el Korc Mihályéktól.

Jellemző volt a község módosabb családjaira a reprezentatív jelentőségű tárgyi javak egy részének túlhalmozása, pl. a bútorzat, tálalóedények, szőttesek, fej- és vállkendőfélék, ünnepi ruházat. Ez kitűnik a hiányjegyzékben lévő bútorfélékről is.

Táplálkozás adatai: élelmek, készítő eszközök, tálaló, tároló edények

³⁹ Knézy Judit 2001: 71-110. Volt az alacsonyabb szekrények között sublótkászli elnevezésű is stb.

A fent felsorolt rekvirálási készletek között említett rozsliszt, kukorica, burgonya, bab eleve fontos szerepet játszott a csökölyiek táplálkozási nyersanyagkészletei között, éppúgy, mint a baromfi és sertés, mint húsféle, a gyümölcsök közül az alma, ízesítők közül a mák, dió, méz, hagyma. Az éhező pécsi bányászoknak 1946 márciusában 35 kg babot, 7 kg lisztet, 687 kg burgonyát és 333 tojást adtak össze a csökölyiek. De a helybeliek szintén segílyre szorultak. A károsult gazdák portájáról ételnyersanyagokat illetve készleteket is elvittek, sőt még fiatal gyümölcsfákat is:

Garai Józsefnétől (176. sz. ház) 1 hordó káposzta – nyilván savanyú káposzta

Özv. Ivánczi Józsefnétől (257. sz. ház) 40 db üveg paradicsom (lé)

Szulimán Józseftől (557. sz.) 6 db uborkás üveg uborkával

Korczi Mihálytól (241. sz.) 150 literes káposztáshordó káposztával együtt, 40 üveg paradicsom, 25 liter savanyúság (paprika, uborka, paradicsom), 25 liter gyümölcsíz

továbbá 6 éves termő almafa, 3 db kajszli és 4 db körtefa.

(A savanyúság közt említett paradicsom zöldparadicsom, a gyümölcsíz pedig saját befőzésű lekvár volt, elsősorban szilva, de lehetett baracklekvár is). Az emelkedő csökölyiek emlékezte szerint többen vitték magukkal a szilvalekvár sűrűségűre főzött sárgabaracklekvárokat is, a szegényebbje akkor látott először ilyet. De vitték a szilvalekvárt, az aszalt gyümölcsöket, zsírt, füstölt húsokat is. A Posta soron lakó szegényparaszt Zsobrák Istvánné, Tamás Erzsébet elmondta, hogy a menekülők lesütött húsokat is vittek magukkal vendélyestől, a szegényebbeknek ez is újdonság volt, ők csak a második világháború után kezdték így tartósítani a serteshúst.⁴⁰

A táplálkozási készletekhez kapcsolódó adalék a méhészeti eszközök és termékek eltűnésének számbavétele Korczi Mihálynál (10 db méhkas, 4 kaptár méh, 20 kg méz, 4 kg viasz). Az 1920-as években Gábos Dénes még azt panaszkolta, hogy a csökölyiek nem használják ki a méhészeti lehetőségeket, alig egy-két gazda foglalkozik méhekkel.⁴¹ A Hangyaszövetkezet eladási lehetőségeket teremtett és az 1930-as években már többen évente adtak el mézet.⁴²

Jelentős mennyiségű bort vittek el a községből az orosz alakulatok, bár e község nem volt híres igényesen kezelt borairól. Korczi Mihálytól eltűntek fontos borfeldolgozási és tároló eszközök, mint a 380 pengős új szőlődaráló, 200 literes kád, 15 literes boros sajtár, 1 db tőtike, 6 kg rézgálic és 12 kg feketegálic. Ezeket talán nem az oroszok vitték el.

Balázs Ferencék egész konyhaberendezése eltűntét panaszkodtak minden edénnyel együtt. A részletesebben számba vett edénykészletekből nagyjából

edények és evőeszközök eltulajdonításáról számoltak be. Porcelánból, üvegből, esetleg keménycserépből készülhettek a tányérok, tálak, húsos tálak, „poharak”, (leveses edény), kávéscsészék. A húsos tál lehetett cserépből is. „Porcelán”-nak nevezték a keménycserép edényeket is. Az evőeszközök is nagy készletekben tűntek el (villa, kanál, kés vagy többszemélyes evőeszköz-készlet). Kevésbé vitték el a főző- és tárolóedényeket. Az utóbbiak már zománccosak voltak, (zománccos fazék és fődél, egy 45 literes kékszománccos zsíros bödön, s valószínűleg a három vizeskanna és a két vödör is.). Teknők, szenes villák, vasvillák, vaslapát, pörccnyomó, (töppörtyűnyomó) két nagykanál is a veszteségek listájára került. Érdekesség Korczi Mihály esetében a 30 literes gőzfazék megemlézése. Ami figyelemre méltó, az edénykészletek számszerűsége:

Farkas Ferenc: 8 zománccos edény, 72 porcelán tányér, 20 húsos tál, 20 kanál, 20 villa, 20 kés

Garai Józsefné: 8 főzőedény (zománccos), tálak, tányérok, 2 vödör.

Ivánczi Józsefné: 20 zománccos edény, porcelán és üvegedények, 10 személyes evőeszköz.

Lőczy Mihály: 85 db evőeszköz, 30 tányér, 6 literes zománccos fazék és fődél, 1 teknő, 1 szenes villa, 1 kanna, 1 pörccnyomó, 2 nagy kanál, 40 pohár,

Szulimán József: 20 db porcelán edény, 6 teknyő, 14 zománccos edény

Korczi Mihály: 45 literes kékszománccos zsíros bödön, 4 vasvilla, 1 vaslapát, 30 literes gőzfazék, 3 vizes kanna, 36 porcelán tányér, 4 tál, 12 kávéscsésze, 16 db pohár

A táplálkozáshoz segílyként érkeztek különféle termékek, vagy megszervezték bizonyos termények, élelmiszerek elosztását. 1945. június 2.-án kölest osztottak ki a rászoruló gazdák között 7 mázsát, holdanként 16 kg-ot. 1946. május 20.-án zsírjegyeket kaptak és cukrot. Utóbbira 272-en voltak igényjogosultak, 30 dkg jutott fejjenként (terhes és szoptató anyáknak, gyerekeknek). Összesen 96 kg-ot és 70 dkg-ot adtak nekik 1945. június 2.-én. 1946 szeptemberében sót (2×50 kg-ot) és gyufát is utaltak ki a rászorultaknak. Ugyanaz év októberében a még működő Hangya 193 adag szaharint osztott ki, egy adag ára 70 fillér volt.

Szobaberendezési és háztartási textíliák, viseleti darabok

Nagy mennyiségű ágynemű, háztartási textília és ruhánemű tűnt el. Sajnos nem jelzik általában, hogy melyik volt házivászonból, erre egyes esetekben következtetni lehet. A legtovább a pamutvászon lepedők tartották magukat, de a matrac durvább vászonokban volt, és a vánkossok és párnák között is lehetett kúttóvászonból⁴³ varrt is. Kúttóvászon ágynemű már nem volt az ún. szép szobában ekkor. Több esetben írták, hogy a dunna, vagy vánkoss huzattal együtt tűnt el, ezekben az esetekben a huzat biztos nem kúttóvászon, de valószínű maga a

⁴⁰ Knézy J. 1977: 62. 72.

⁴¹ Gábos D. 1926: 10.-12.

⁴² Kiss E. 1935: 541-580.

⁴³ Bár Csökölyben a házi szövés volt divatban a tömött szövésű ún. kúttó vásznaknak többnyire takácsokkal szövették meg, bár néhány parasztlasszony ezt is el tudta készíteni.

6. ábra: A műtárgyak jelenléte a falumúzeumban. Tálaló szekrény „kredenc” vagy „sifonér” a segedi prózasztító versenyen a résztvevők sátrában. 2005., Knézy Judit felvétele

tolltartó vánkostok sem. Az ágyakkal együtt teljes ágyneműgarnitúrák is elkerültek két vagy három ágyra való. Kivételt Balázs Ferenc képezett 24 lepedőjével, Palkó Józsefné 30 lepedőjével, más ágyneműjük megmaradt. Lőczy Mihálynak e tárgycsoportból 2 pár ágygarnitúra, ezenkívül 3 dunnahuzat, 4 párna, 10 vánkos 20 lepedő volt a kára. A párna szón korábban a vászon- vagy kúttóvászon huzatú, tollal töltött derékaljat vagy a duna helyett használt „takaródzót” neveztek, amely megelőzte az angin tokba tett, és huzattal is ellátott dunnát a paraszti lakáskultúrában. A párnák említésekor nem szerepel egy esetben sem huzat, tehát kúttóból lehetett mindegyik. A vánkos egyértelműen a fej alá való kisebb párnát jelezte, ezekenél is jelezték többnyire, hogy huzattal együtt tűntek el, sőt volt olyan vánkos is, amely „2 áthuzattal” rendelkezett. A Farkas Ferenc háztartásából eltűnt 6 db szövet ágytakaró (6. ábra) kapcsán jelezték az anyagféleséget is. Az ágynemű felsorolása felvetett

ágyakat is jelezhetett: pl. mikor „két pár ágygarnitúráról” beszéltek, vagy ahol a felsorolásban nagyobb mennyiségek szerepeltek:

Farkas Ferencnél 6 dunyha, 6 párna, 6 szalmazsák 12 vánkos, 6 db szövet ágytakaró, 70 lepedő.

Az egyéb háztartási textíliák esetében olyan nagy készletek tűntek el, mintha szándékosan rabolták volna ki a sok házi vászonnal rendelkező családokat. Abrosz, konyharuha, törölköző lehetett családonként 20–70 db is, zsák 4, 8, 15, 40, de 45 db is. Ezek mind vászonzól készülhettek, a lótakaró másból is. Vég vásznakat is eltulajdonítottak: pl. Farkas Ferencnél 20 m pamutos vásznat, 140 m selyemvásznat, Szulimán Józseftől 40 m vásznat és 30 m szalagot. Kiemelnék néhány nagyobb vászon készlettel megfosztott családot.

György János: 60 abrosz, 60 törölköző, 70 db konyharuha, 15 db zsák

Farkas Ferenc: 2 lótakaró, 60 zsák, 70 abrosz, 70 törölköző, 70 konyharuha, 220 m pamutos vászon, 140 m selyemvászon

Lőczy Mihály 40 zsák, 40 abrosz, 20 lepedő 20 db törölköző 40 konyharuha, 30 m szalag, 40 m vászon

Az eltűnt ruhafélék jegyzéke mutatja, hogy 28 komplett női öltönyt (szoknya és blúz, esetleg kötény) és 14 férfi öltönyt (nadrág és zakó) vittek el, a férfiakéból kettőtől tudjuk, hogy szövetből való és egyről, hogy új volt. A női öltönyök közül Palkó Józsefné varrónőtől 20-at raboltak el. Valószínű a másutt említett „8 női ruha” és „3 férfiruha” is ilyen két darabból való együttest jelentett. A lábbelit is nagyon keresték: 9 pár csizma, 10 pár cipő, 2 pár női cipő, 1 pár félcipő és 1 pár bakancs veszett el, a férfi fejfedők közül 1 kalap és 1 sapka. Ebben az időben még gyakori volt, hogy az alsóneműt házi ún. pamutvászonzól varrták. A Farkas Ferenc kárai közt számba vett 10 pár alsóruha (ing és alsónadrág) akár vászonzól is készülhetett. 5 férfi és 1 női nagykabátnak is lába kelt. A bő szoknyát viselő nők nagykabátja nem ért le a szoknya aljáig, csak a combjukig, többek között ebben is különböztek a férfikabáttól. A többi külön-külön felsorolt ruhanemű többnyire a bőszyoknyás női ruházatra utal: 3 blúz, 3 szoknya, 2 kötény, 4 fejkendő és 3 berliner kendő, az egyik nagyméretű. 12 családtól tűnt el ez a sokféle ruhanemű, egyedül Korcz Mihálytól nem.

Hogy mi történt a kárvallottakkal, arról nem beszéltek a fennmaradt iratok. D szokásban volt, hogy szomszédok, rokonok, ismerősök a háború utáni időkben egymást kisegítették. Bizonyára ez így volt Csöklyben is. Az itt ismertetett és értékelt anyag még többet árulna el a somogyiak 1945 előtti anyagi kultúrájáról, ha sikerülne minél több község ilyen háborús veszteséglistánál egybevetni, együtt elemezni.

Irodalom

- BAKSAY S. 1891: Somogy megye. In: (ed.) Varga D.: Szederindák. Budapest, pp. 451-454.
- BÁNHIDI BURICS L. 1933. Nagyatád nagyközség múltja és jelene. Nagyatád, pp. 64..
- BÁTKY Zs. 1911: Adatok a fehér gyászviselethez. Ethnográfia 22: 35-40, 101-105.
- CSILLÉRY K. 1997: Lakáskultúra. in: Paládi Kovács A. (ed) Magyar Néprajz IV. Anyagi kultúra 3. Életmód. Budapest, pp. 327-416.
- CSORBA J. szakácsi 1857: Somogy vármegye ismertetése. Pest, pp. 3- 221.
- ELŐD G. 1929: Esküvő Csökölyön. Ethnográfia 40: 197-200.
- GÁBOS D. 1926: Csököly község monográfiája. Budapest, pp.
- GÁLNE J. M. 2002: Mesztegyő. In: Bősze Sándor (ed.): Száz Falu könyvesháza. Budapest, pp.
- GÖNYEY S. 1937: az ősi népviselet maradványai Somogyban. Muskáti pp. 35-41.
- GÖNCZI F. 1929: Pünkösdi köszöntések Somogy megyében Ethnográfia 40: 107-112
- GÖNCZI F. 1937: Somogyi gyermek. Csurgói Könyvtár VI. Kaposvár, pp. 3-312.
- JANKÓ J. 1897: Az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi Faluja 7. ház Budapest, pp. 11-12.
- KAPITÁNY O. – IMRŐ J. (eds): 2001: Somogy megye népművészete. Kaposvár, pp. 5-557.
- KELEMEN E. 1943: Az Alsódunántúli Állattenyésztő Egyesületek működése az 1942-43. évben. Kaposvár, pp.
- KÉZDY E. 1996: Csokonai és a csökölyiek határpere. Hévíz 3. 23-25.
- KIRÁLY L. 1994: Csökölyi nyelvújítás változása 1910-től napjainkig. Somogyi Honismereti Híradó pp. 74-42.
- KIRÁLY L. 1995. Kalendáriumi jeles napok népszokásai Somogyban. Kaposvár, pp.
- KISS E. 1935: Alsó-Dunántúl mezőgazdasága. Kaposvár, pp.
- KNÉZY J. 1972: A fehér vászon jobbágyruházattól a sokszínű somogyi népviselethez. (részlet). A fehér gyász. – In: Jávor B. (ed.): Rügyek. Kaposvár, pp. 152-158.
- KNÉZY J. 1973: A favázás lakóházépítés emlékei a belső-somogyi Csököly, Goge, Rinyakovácsi és Kisbajom községekben. Somogyi Múzeumok Közleményei 1: 209-228.
- KNÉZY J. 1974: Települési és építkezési változások Belső-Somogyban a reformkor végétől a 20. század elejéig. Ethnográfia 85: 48-60.
- KNÉZY J. 1977: Csököly népének gazdálkodása és táplálkozása (18-20. század). In: Kanyar József (ed.): Somogyi Almanach 26: pp. 3-91. Kaposvár
- KNÉZY J. 1979: Áttelepített parasztházak berendezése, a bútorkészítési idejének megállapítása a Szennai Néprajzi Múzeumban. Műemlékvédelem 22. 4: 337-344.
- KNÉZY J., ISTVÁN E. 2001: Gelencsérék, fazekasok, tálások munkái. In: Kapitány O., Imrő J. (eds.) Somogy megye népművészete. Kaposvár, pp. 111-142.
- KNÉZY J. 2001: Az otthon népművészete. In: Imrő Judit – Kapitány Orsolya (eds.): Somogy megye népművészete. Kaposvár, pp. 71-110.
- KNÉZY J. 2001: Életmódváltozások Somogy megyei falvakban (1945-2004) Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 4: 201-223.
- KNÉZY J. 2006: Paraszti és cselédértékek tántorgása a gyorsuló időben 1945 és 1970 között. In: Mayer L., Tilcsik Gy. (eds.): Rendi társadalom-polgári társadalom 17: 185-204. Szombathely
- MOLDOVÁN D. 1973: „Halálnak halálával halsz...” Ethnográfia 77: 586-618.
- MORVAY P., PESOVÁR E. (eds.): 1955: Somogyi táncok. Budapest, pp.
- NAGY J. 1910: Csököly nyelvújítása. Budapest, pp.
- NAGY Z. 1989: Körmeny kézműves társadalmának vázlata a 18-19. században összeírások és mátrikulák alapján. In: IV. Kézművesipari Szimpózium. 1988. nov. 15-16., pp. 160-174. Veszprém
- SIMON J. 1996: Kutas 850 éve. Kutas, pp. 3-120.
- SIMON J. 1997. Beleg története. Beleg, pp. 3-108.
- F. SZABÓ G. (ed.) 1933: Somogy vármegye és Kaposvár megyei város ismertetője és címtára az 1932. és 1933. évre. Budapest, pp. 286.
- VIKÁR B. 1905: Somogy megye népköltése. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VI. Budapest,
- ZENTAI T. 1991: A lakóház fejlődése a Dél-Dunántúlon. In: Cseri M., L. Imre M. (eds): Dél-Dunántúl népi építészet., pp. 47-76. Pécs-Szentendre

**Selfappreciation of the peasant in Csököly,
their opinion about their traditions and the turn of their fortune (1900–1945)**

JUDIT KNÉZY

This study is a homage to the ethnographically well researched people of Csököly, a village in Somogy county. It examines the lifestyle of the villagers between 1900 and 1950 mainly in respect of their material culture. The first part describes shortly what the author got to know of the villagers lifestyle in the first part of the 20th century from her local sources. It shows their attitude towards their traditions and the preservation of them. It also examines the efforts of the mainly younger generations to change to a more effective agriculture and to an improved life level. This study also gives a view of the relation-system of this mobile group: the people living nearby and also further away, the people of trade fairs, markets and feasting places. It shows a detailed picture of the family relations and the social structure among the residents. An other important aspect is the working relations with local farmers and the noble estates.

The second part of the study examines the last period of the peasant lifestyle with all its struggle and war casualties, deeds, casualty-list from the years between 1945 and 1949. These documents reveal the troubles of the rebuilding, the review and the re-allocation of working and farming tool, and the softening of social troubles. The lists of warfare requisitions and other losses are very accurate: destroyed buildings, small and bigger animal handling, other foodstuff, etc. Different lists were made of the losses of thirteen peasant households. The later lists enlighten much material aspect of rural lifestyle between the World Wars, describing the inventories, tools, representative supplies. (furniture, textileware, clothing, bowls, containers etc)